

TARİH ÖNCESİ BİR YERLEŞME OLAN ŞANLIURFA'NIN KURULUŞUNA ETKİ EDEN COĞRAFİ FAKTÖRLER

*Geographical Factors Effected the Establishment of Şanlıurfa in
Prehistoric*

Abdülkadir GÜZEL

*Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü
Şanlıurfa*

ÖZET

Kuaterner dönemde global ölçekteki olumlu iklim değişimleri sonucu, insanların ekvatorial kuşaktan Dünyanın kuzeyine ve güneyine doğru yayılmaya başlamalarıyla ilk etapta bazı yeni yerleşmeler kurulmuştur. Şanlıurfa, insanlığın ilk yerleşmeye başladığı kültürel hayatın ortaya çıktığı, tarımsal faaliyetlerin ivme kazandığı bir dönemde kurulmuş olması nedeniyle tarihi coğrafya açısından önem arz etmektedir.

Bu sahadaki uygun iklim şartları, güv su kaynakları, ekonomik faaliyet alanları ve korunma imkanları, Şanlıurfa şehrinin fonksiyonlarında dikkat çekecek derecede bir süreklilik meydana getirmiştir. Bunun sonucunda şehir günümüze kadar yaşamını devam ettirebilmiştir.

Şehrin çevresinde yer alan Harran Ovası ve geniş platolar ekonomik faaliyet için uygun imkan sunmalarının yanında, ovanın batısında, kuzey-güney yönünde uzanan fay hattına bağlı olarak çıkan bol su ihtiva eden karstik kaynaklar bir diğer olumlu faktör olarak etkili olmuştur. Ayrıca yerleşmenin kurulduğu alanın doğal ve beşeri yönden savunmaya uygun olması şehrin burada kurulup gelişmesini sağlayan bir diğer olumlu etkendir.

Prehistorik dönemden buyana arzettiği önemini koruyan Şanlıurfa, 1992 yılından itibaren Harran Ovasının sulanmasıyla GAP bölgesinin merkezi durumuna yükselmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Şanlıurfa, Şehir yerleşmesi, Neolitik yerleşme, Coğrafi faktörler*

**TARİH ÖNCESİ BİR YERLEŞME OLAN ŞANLIURFA'NIN KURULUŞUNA ETKİ EDEN
COĞRAFİ FAKTÖRLER**

ABSTRACT

Some new settlements were established as people migrated northward and southward from the equator as a result of global climatic changes. Şanlıurfa is an important place in terms of its historical and geographical aspect. This place was one of the important location where earliest settlements were first formed, cultural life developed and agricultural activities started to form. In addition, the factors such as climate conditions, enough water sources, rich economic activities and its strategic position have also been the some key factors to carry out its functions. All these factors have been the main reasons for Şanlıurfa to have been exist up to the present. Beside the Harran Plain and the existence of large fruitful plateau areas, which provide suitable environmental condition for important agricultural activities, the North-south directions of karstic water resource have also been the main factors in the development of the city. In addition, the location where Şanlıurfa was built in has always provided an easy defensive character due to its physical geography and the human resources.

Since Prehistoric era cruciality of Şanlıurfa has always continued and with the diversion of Euphrates waters to the Harran Plain as a result of Southeast Anatolian Project, this cruciality has even increased more.

Key Words: Turkey, regional Southeast of Turkey, Şanlıurfa, urban settlement, neolithic settlement, geographical factors

GİRİŞ:

Şanlıurfa şehri, tarih boyunca farklı zamanlarda değişik isimlerle anılmıştır. Bunlar arasında en uzun süreli kullanılan, “Urhay(Orrehei yada Orhai”, Callirhoe”, “Esessa” ve “Ruha”dır (Hauptman, 2002: 25-45). Arap hakimiyeti döneminde şehre verilen ve Osmanlılar döneminde de kullanılan Ruha(Er Ruha) adı suyu bol anlamına gelmektedir (Segal, 2002:36). Şehrin adı daha sonra Urfa olarak değiştirilmiştir. Urfa isminin kimler tarafından ve ne zaman verildiği hususunda henüz kesin bir bilgiye sahip değiliz. Kurtuluş savaşında düşmana karşı verdiği bağımsızlık mücadelesinde göstermiş olduğu başarıdan dolayı 1986 yılında T.B.M.M tarafından şehrin ismi Şanlıurfa olarak değiştirilmiştir (Güzel, 2005:34).

Şanlıurfa şehri Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinden biri olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Orta Fırat Bölümünde yer almaktadır.

Geniş kalker yapıllı ve bazaltik platoların yer aldığı ilin güneyinde, batıdan doğuya doğru, kuzey-güney uzanırlı Ceylanpınar, Harran ve Suruç alivyal ovaları bulunmaktadır (Harita 1-2).

Şanlıurfa şehri insanın yerleşik hayata geçtiğı Neolitik dönemde kurulan önemli yerleşmelerden biridir. İnsanın varlığını sürdürebilmesi için; su, yiyecek, giyecek ve dinlenme/korunma gereksinimlerinin karşılanması bir zorunluluktur. Hava olayları, yırtıcı hayvanlar veya diğeri insanların saldırılarına karşı can ve mal güvenliğini sağlamak, doğal veya yapay kapalı bir mekanda yeme, uyuma arzu ve içgüdü, insan için büyük bir önem arz etmektedir. Bunun yanında diğeri temel gereksinimlerinin peşinden sürekli koşmak yerine, bunların bir arada kolaylıkla bulunabileceğı yerde, sabit bir hayat sürme isteğı, insanların uzun bir süreç sonunda ulaştıkları dönüm noktalarından biridir (ÖZGÜR, 2000:93). Yerleşmeler, birden fazla insanın bir araya gelmesi ve yerleşilecek yerin seçimiyle başlar. Yerleşme yerinin seçilmesindeki esas prensip, doğayı iyi tanımak ve çevreden (doğal-beşeri) gelebilecek olumsuz etkileri asgari düzeye indirmektir (Tunçdilek, 1986:1-4).

HARITA: 1

Üçüncü zaman sonu dördüncü zaman başlarında yeryüzünde görülen insan, tabiat şartlarına bağılı olarak bazen etkinliğini artırırken bazen de olumsuz çevre şartlarına bağılı olarak etkisi sınırlanmıştır (Atalay, 1996:8). Holosen'de uygun yaşama ortamının genişlemesiyle

*TARİH ÖNCESİ BİR YERLEŞME OLAN ŞANLIURFA'NIN KURULUŞUNA ETKİ EDEN
COĞRAFİ FAKTÖRLER*

birlikte Ekvatorial kuşaktan başlayarak Dünyaya yayılan insanlar, kuzeye doğru yayılışlarını Güneydoğu Anadolu Bölge”sindeki akarsu vadilerinin oluşturduğu doğal yolları izleyerek Avrupa’ya doğru yapmışlardır. Bu nedenle Türkiye’deki ilk yerleşmeler Güneydoğu Anadolu Bölgesi üzerinden Anadolu yarım adasına doğru olmuştur. Bu konuda genetik verilere dayalı olarak son 100.000 yıl içinde insan popülasyonunun genişlemesinin olası ana hatları bazı çalışmalarda ortaya konulmuştur (Futuyma, 1988: 737). Paleolitikten bu yana yerleşmeye açılan bu sahada birçok Neolitik dönem yerleşmeleri de vardır. Şanlıurfa’nın Birecik kazası sınırları içindeki, Fırat nehrinin eski alivyonları içinde Anadolu’nun ilk yontma taş alet 1894 yılında bulunmuştur. Güneydoğunun bunu izleyen ikinci buluntusu ise 1907 yılına ait olup F.G Arne tarafından Gaziantep çevresinde, Nizip-Carablus arasında saptanmıştır. 1925 yılında E. Passemard ın Fıratın bir sekisinden; 1927 yılında ise E. Pittard ın Adıyaman Pirun çevresinden Paleolitik in çeşitli evrelerine bağlanan çakmaktaşıdan yontma taş aletler topladıklarını öğreniyoruz. Ayrıca 1947 yılında M Brice”nin Şanlıurfa-Siverek arsında bazı yontma taş aletler topladığı da kayıtlar arasındadır (Yalçınkaya 1986:34). Şehir merkezinin Neolitik çağ, Halaf ve Ubeyd dönemleriyle Tunç ve Demir çağından günümüze kadar iskan gördüğünü söylemek mümkündür(Hours vd. 1994: “Urfa Citadelle” 353, Çelik 2007:165)

Neolitik yerleşmelerinden biri olan Şanlıurfa şehri kurulduğu dönemdeki yerleşmelerin vazgeçilmez unsurlardan olan; olumlu iklim şartları, tatlı su kaynakları, geniş ekonomik faaliyet alanları ve uygun korunma imkanlarına bağlı olarak kurulup gelişmiştir. Binlerce yıl önce kurulan yerleşmelerin varlıklarını günümüze dek devam ettirebilmeleri ortaya çıkan yeni faktörlere uyum sağlayabilmeleri ile mümkündür. Bütün coğrafi faktörleri değerlendirme yeteneğine sahip grupların kurdukları yerleşmeler uzun süre sağlıklı yaşama imkanı bulabilirken bazı coğrafi faktörlerin unutulması veya yeterince değerlendirilememesi, o yerleşmenin sağlıklı bir yaşam içinde doğmasına neden olmaktadır. Kuşkusuz sağlıklı yerleşme birimleri kısa sürede fonksiyonlarını yitirip yok olabilirken, diğerlerinin yaşama şansı ise daha fazla olmuştur (Tunçdilek, 1986: 1-6)

Neolitik dönemde Şanlıurfa Şehri’nin sit ve sityasyonunda etkili olan temel coğrafi faktörlerden bölgenin uygun iklim şartları, Harran grabenine bağlı olarak oluşan Balıklıgöl ve yakın çevresindeki fay

yüzeyinden çıkan karstik kaynaklardan elde edilen tatlı sular, şehrin güneyindeki Harran Ovasının avlanma ve tarımsal faaliyetlere imkân tanınmasının yanında, Balıklıgöl civarının savunmaya elverişli olmasıyla açıklanabilir. Şehrin kuruluşuna etki eden bu olumlu coğrafi faktörleri sırasıyla incelemeye çalışalım.

1-YERLEŞMENİN SİT'İ

Arap blokunun Anadolu yarım adasını kuzeye doğru sıkıştırması sonucunda ülkemizde morfolojik anlamda birçok oluşumlar meydana gelmiştir. Buna bağlı olarak, çalışma alanı sıkıştırmalara dayanamayarak kırılmalara uğramıştır. Bu kırılmalardan biri de Tektek ve Çaykuyu platoları arasında çöken Harran grabenidir. Harran grabeni ile Çaykuyu horstunun geçiş alanında meydana gelen fay yüzeyinden çıkan karstik kaynaklara bağlı olarak Şanlıurfa şehri kurulmuştur. Kalker özellikteki Çaykuyu platosunun az eğimli yamaçları üzerinde kurulan Şanlıurfa şehrinin güneyindeki Harran ovası, söz konusu yerleşmenin kuruluşundan sonra gelişmesine etki eden diğer önemli bir faktör olarak kendini gösterir (Harita:3).

2- İKLİMİ

Yeryüzünde yerleşmelerin dağılışı ve yer seçimi üzerinde rol oynayan önemli faktörlerden en başta geleni iklimdir. Bir prehistorik dönem yerleşmesinden söz ettiğimize göre bu dönemdeki genel iklim şartlarına bakmak gerekir. Yerleşmenin kuruluş döneminde hüküm süren iklimin yaşamı kolaylaştırması, verimli toprakların oluşumuna uygunluğu, flora-fauna topluluklarının ortaya çıkışına ve ekonomik faaliyetlerin yapılmasına imkan vermesi bakımından kuruluş yeri seçiminde etkili olmuştur (Şahinalp, 2006:118). Nitekim Würm glasyal döneminde Türkiye dağlarının yüksek kısımları buzullarla kaplanmış, soğuk iklim şartlarında yetişen bazı Avrupa-Sibiryaya bitki coğrafyası bölgesine ait elementler Anadolu'nun güneyine kadar sokulmuş, kurak ve soğuk geçen bu dönemde Anadolu'nun bir bölümü çölümsü steplerle kaplanmıştır. Würm buzul döneminin sonlarına doğru buz ve karların erimesi ve bu dönemdeki ani sağnaklar sonucu Anadolu'da yer yer çok şiddetli katastrofik seller¹ meydana gelmiştir. Bu seller sonucunda

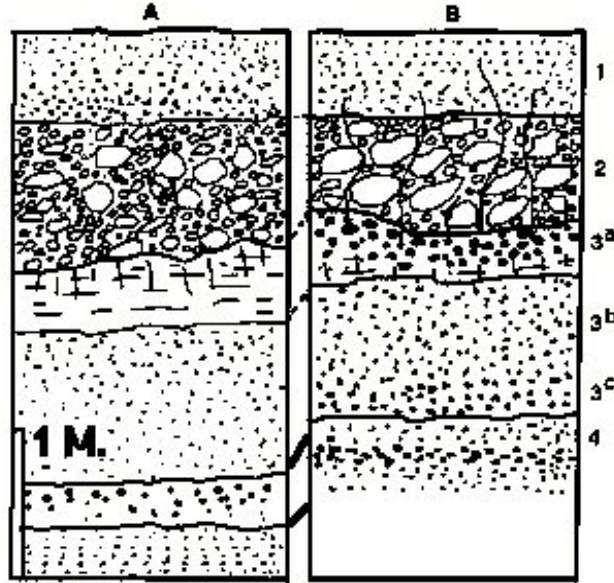
---

¹ Çok büyük su baskını sonucu meydana gelen afet (Izbirak 1992:194).

**TARİH ÖNCESİ BİR YERLEŞME OLAN ŞANLIURFA'NIN KURULUŞUNA ETKİ EDEN
COĞRAFİ FAKTÖRLER**

Güneydoğu Anadolu'da; Birecik in 2 km batısında ve Diyarbakır'ın 10km kadar güneyinde tespit edilen çakıllı bloklu sel kökenli depolar, altta bulunan kırmızımsı-kahverengi toprakların üzerini kaplamıştır. Bu sahada gömülü pleosoller üzerinde yapılan incelemelerde, Paleosol'un yer yer bir metreden daha fazla kalınlıkta olduğu ve toprağın savanimsi iklim şartları altında teşekkül ettiği tespit edilmiştir (Atalay, 1996:9, Şekil 1).

Pleistosen sonu ve Holsen başlarında iklim değişmelerine bağlı olarak Anadolu'nun doğal ortamında da önemli değişmeler meydana gelmiştir. Topoğrafyayı şekillendiren etkenler, toprak oluşumu, karstlaşma, bitki örtüsünün dağılışı ve Anadolu insanının yerleşme ve dolayısıyla tarımsal aktiviteleri bu iklim değişiminden önemli ölçüde etkilenmiştir.

Şekil 1: Şanlıurfa ili Birecik ilçe merkezinin 2 km kadar batısı (A) ve Diyarbakır'ın 10 km kadar güneyinde tespit edilen (B) gömülü eski toprak (paleosol).

İşaretler:

- 1-Günümüz yarı kurak sıcak iklim şartları altında oluşmuş kırmızımsı-kahverengi kireçli topraklar
- 2-Şiddetli sağnak yağışlar sonucu oluşan seller ve çamur akıntılarının getirdiği çakıllı kumlu malzemeler

3a- Yarı nemli savanimsi iklim şartları altında oluşmuş çok kalın eski toprağın (paleosol) killi bünyeli ve kireçli A horizonu(Diyarbakır'ın güneyindeki bu horizonunda yukarıdan yıkanan karbonatların birikmesiyle karbonat yumruları oluşmuştur), 3b- Paleosolun B horizonu, 3c- paleosolun kireç birikimi olan C horizonu 4- Akarsu kum ve çakılları(Atalay,1991:243).

Holosende başlayan sıcak ve kurak iklime bağlı olarak Anadolu' da birçok göl çanağı kurumuştur. Suların çekilmesiyle, İnsanlar yeni oluşan ovalarda yerleşme olanağı bulmuştur. Gerçekten daha önceleri bataklık olan göl tabanları, yeni dönemde gezilip dolaşılabilir, hatta taban suyu henüz yakın olduğu için verimli ve yerleşilebilir duruma gelmiş oldukları anlaşılmaktadır. Böylece buralarda bitki toplamak, otlamaya gelen yaban hayvanların avlamak olanağı da ortaya çıkmış görünmektedir (Erol, 1980:10).

Günümüzden yaklaşık olarak on bin yıl önce güneybatı Anadolu ve iç Anadolu'da çekilen göllerin kenarlarına, Basra körfezinden başlayarak Güneydoğu Torosların eteklerinden Filistin'e kadar uzanan "verimli hilal "in Güneydoğu Anadolu'ya tekabül eden kesimlerine insanlar yerleşerek ilk Neolitik yerleşme merkezlerini kurmuşlardır. Toplayıcılık sürecinden üretim sürecine geçerek tarım yapmaya başlamış, hayvanları evcilleştirmişlerdir (Atalay, 1996:7).

Şekil 1 deki toprak kesitinde de görüldüğü gibi holosen öncesinde önce yarı nemli savanimsi bir iklimden sonra katastrofik sellerle biriken çakıllı kumlu malzemelerin varlığı dikkat çekmektedir. Bu ise Holosen öncesinde bu sahada yağışlı-nemli bir dönem olan ve kuzeydeki glasyal dönemlerin Anadolu'daki karşılığı olan Pluviyal dönemi ifade etmektedir. Holosende iklimdeki olumlu değişimle birlikte insanlar etki alanlarını artırdıkları gibi nüfuslarını da artırarak yerleşik hayata geçip Dünya üzerindeki varlıklarını daha fazla hissettirmişlerdir.

Yukarıda anlatılan iklim değişimleri konusundaki bütün bu genel ifadelerle rağmen Harran ovasında önceden belirlenen noktalardan açılacak kesitlerden alınacak toprak numuneleri üzerinde yapılacak polen ve diatome(fosil) analizleri geçmişte bu sahada etkili olan iklimik ve vejetasyon hakkında bizi daha kesin bilgilere ulaştıracaktır. Böyle bir multidisipliner bir çalışma Paleoekolojik şartların ortaya konması bakımından gereklidir.

3-TATLI SU KAYNAKLARI

Yerleşmeye geçilen ilk dönemlerde çanakların çukur yerleri Pluviyal göl ve bataklıklarla kaplı olduğu için, insanlar daha çok bu çanakların çevresindeki platolarda yaşama eğilimi göstermişlerdir. Doğal olarak çetin kış koşullarının etkin bulunduğu yüksek dağlık alanlara pek çıkmamışlardır. Daha çok alçak plato yüzeylerinin güneye bakan yamaçlardaki mağaraları yaşam için uygun yerler olarak seçmişlerdir

(Erol, 1980:9). Bu bağlamda olaya baktığımızda, Şanlıurfa yerleşmesinin Baziki platosunun Harran ovasına bakan güney yamacındaki su kaynakları üzerinde kurulduğunu görmekteyiz.

Su, insan yaşaması için gerekli olan temel maddelerden biri olup, vücudun önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu nedenle insanlar yerleşim alanlarını seçerken su imkanlarını göz önünde bulundurmuşlardır (ŞAHİN, 1986:156-170). Tatlı su ihtiyacı araziden yararlanma açısından, iklimden sonra gelen önemli bir faktördür. Günlük içme kullanma suyu ihtiyacı, tarımsal alanların sulanması, evcilleştirilmiş hayvanlara su temini vb. sebepler, insanların su kaynaklar civarında toplanmasını zorunlu kılmıştır (Tunçdilek, 1985: 4-5).

Yeraltı suları kendiliğinden yeryüzüne çıkmazlar. Bunlar çok defa çeşitli tektonik hareketlenmelere bağlı olarak oluşan kırılmalar sonucu yüzeye çıkarak su kaynaklarını oluştururlar. Doğu Akdeniz de yapılan sismo-tektonik çalışmalardan elde edilen jeofizik ve jeolojik veriler, yerkabuğunun üç önemli parçasını oluşturan Afrika, Arap ve Avrasya plakalarının çarpışmasıyla, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde kuzey-güney yönlü bir sıkışma rejiminin hakim olduğunu göstermektedir. Arap plakasıyla Anadolu plakası arasında yer alan Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bu sıkışmanın sonucunda önemli kırıklar meydana gelmiştir (Kasapoğlu, 1998:376-383, Harita 1). Bu kırıklar boyunca fay kaynakları teşekkül etmiştir.

Güneydeki Arap plakasının Anadolu plakasını kuzeye doğru sıkıştırması sonucunda Güneydoğu Anadolu bölgesinin güney kısımları

kırılmalara maruz kalarak doğudan batıya doğru Nusaybin, Kızıltepe, Ceylanpınar, Harran, Suruç ve Barak ovaları meydana gelmiştir.²

Arap blokunun sıkıştırmasıyla kırılıp çöken kuzey-güney uzanışlı Harran grabeninin doğusunda Tektek, batısında ise Çaykuyu horstları meydana gelmiştir (Foto:1). Harran ovası Kuzey-güney yönünde ortalama olarak 50 km uzunluğunda, doğu-batı yönünde ise 25 km enindedir. Söz konusu ovanın batı kenarındaki kuzey-güney uzanışlı fay hattı Şanlıurfa şehri içinden (Eyyubiye, Haşimiye, Dergah, Balıklıgöl, Anzeliha gölü, Halepli bahçe) geçtikten sonra ikiye ayrılmaktadır. Bu fayın batıya doğru olan kısmı direkli su kaynaklarını oluştururken, kuzeybatıya doğru uzanan ana hattın üzerinde ise Devteşti, Açıksu, Uyuzpınarı gibi karstik kaynaklar oluşmuştur.³

Fotoğraf 1: Güneye doğru uzanan Harran grabeni ve doğudaki Tektek Horstu

² Gaziantep ve Şanlıurfa platolarının güneyinde Suriye sınırı boyunca değişik kökenli bir takım küçük ovalar da sıralanmaktadır. Bunlar Kilis, Elbeyli, Haral, Suruç, Harran, Ceylanpınar, Tilbeşer ve Oğuzeli ovalarıdır (Ardos 1992:104).

³ Ayrıca Şanlıurfa şehri yakın çevresinde birçok su kaynağına da rastlanılmaktadır. Bunlar, Dergah, Direkli, Cavsak, Açıksu, Bamyasuyu, Karaköprü, Germüş, Devteşti, Uyuzpınarı ve Aşık köyü kaynaklarıdır. Bu kaynaklardan Karaköprü, Devteşti ve Direkli yeraltı su seviyesinin düşmesine bağlı olarak son 15 yıl içinde kurumuşlardır. Karakoyun deresinin kaynağını Direkli suyu oluştururken, Sırrın çayının kaynağını ise Karaköprü'deki birkaç su kaynağı oluşturuyordu. Günümüzde şehir içinde kalan ve kurumuş olan her iki akarsuyun yatağına şehrin pissu kanalizasyonları bağlanmıştır

**TARİH ÖNCESİ BİR YERLEŞME OLAN ŞANLIURFA'NIN KURULUŞUNA ETKİ EDEN
COĞRAFİ FAKTÖRLER**

Sıcak ve susuz olan bu sahada yukarıda anlattığımız tektonik nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan Balıklıgöl ve Anzeliha karstik su kaynakları yerleşme çekirdeğinin burada oluşmasına neden olmuştur (Foto: 2).⁴

Fotoğraf 2 Şanlıurfa Şehrinin kenarında kurulduğu Balıklıgöl karstik su kaynağı

4-EKONOMİK FAALİYET ALANLARI

Türkiye'deki alivüyal çöküntü ovalarının hepsi Neojen ve Kuaternerdeki yıkıcı ve kırıcı tektonizma sonucu ilk şekillerini almış, bir kısmı ise Kuaternerde oluşumlarına devam etmişlerdir. Harran Ovası da Pliosende ilk şeklini almış, Kuaternerde bugünkü görünümünü elde etmiş olan alivüyal dolgulu ovalardan biridir (Ardos, 1992:102, Harita 2).

Anadolu'daki ilkel insanlar, buzul çağlarında çanaklar göllerle kaplanıp bataklıklar haline gelince kenar bölgelere ve platolara çekilmiş, buzul arası çağlarda göl çanakları kuruyunca oralara tekrar inmiştir. Holosende de aynı şey olmuş havzalara inen insanlar orada tarıma başlayarak Neolitik medeniyetini kurmuşlardır (Erol, 1979:50).

⁴ 1996 yılında yapılan bu araştırmada; çakmak taşı ve opsiyiden yapılmış kesici ve delici aletler, bazalt taşlar, baltalar ve ezgi taşları tespit edilmiştir. Neolitik Çağın Akeramik evresine (M:Ö 9000) tarihlenen bu aletler sayesinde Balıklıgöl ve çevresinin günümüzden 11.000 yıl önce iskan edildiğini göstermektedir (Kürkçüoğlu, 2002:99).

Oldukça sıcak ve kurak bu dönemi, nemin dereceli olarak arttığı, kışların daha yumuşak ve yağışlı geçmeye başladığı bir dönem izlemiştir. Böylece, çevredeki hayvanların evcilleştirilmesi ve yerleşme için gittikçe daha uygun bir durum meydana gelmiştir. Bu nedenle insanların neolitik dönemde yerleşmenin kurulduğu saha yakınlarında su kaynaklarının yanında toplayıcılık, hatta tarım yapmak, hayvan avlamak ve beslemek için uygun alanların bulunması bir tesadüf eseri değildir. Şanlıurfa şehrinin güneyindeki Harran Ovası günümüzde olduğu gibi neolitik dönemde de insanların geçiminde önemli bir yere sahipti.⁵

Pluviyal dönemdeki yağışlı ve nemli iklime bağlı olarak bu sahanın muhtemelen bataklıklar, ağaç ve otlarla kaplanması, şehrin kuzeyinden kaynaklanan Karakoyun(Dayşan) deresinin ova içinden geçmesi, vahşi hayvanların su ihtiyacı için ovaya inmesi, bir kısmının bu alanda yaşaması, söz konusu sahanın avlanma alanı olarak kullanılmasına neden olmuştur.

Şanlıurfa şehrinin merkezi bir kısmında bulunan Balıklı göl civarında 1993 yılında yapılan yol genişletme çalışmaları esnasında ortaya çıkan kazı alanında yapılan araştırmalarda ceylan(*Gazella subguttuosa*), yabani sığır(*Bos scrofa*), Asya yabaneşegi(*Equus hemionus*), yaban domuzu(*Sus scrofa*), kızıl tilki(*Vulpes vulpes*), tavşan(*Lepus capensis*), yaban koyunu(*Ovis*), yaban keçisi(*Capra*), boz ayı(*Ursus arctos*) hayvanların kemiklerine rastlanmıştır (Çelik, 2007:173). Söz konusu araştırma alanında çıkarılan hayvan kemikleri kuruluş döneminde yerleşme civarında yaşamış geniş hayvan toplulukları hakkında bize önemli bilgiler vermektedir (Foto:3).

Yerleşik hayata geçen insan, artan nüfusun ihtiyaçlarını gidermek için -taban suyu seviyesi düşen- Harran ovasında tarımsal faaliyetlere başlamak zorunda kalmıştır(Foto:1). Arkeolojik araştırmalar sonucu elde edilen veriler bu görüşü doğrulamaktadır. Arkeobotanik analizler sonucu burada yabani fıstık(*Pistacia sp*), Badem(*Prunus sp*), arpa(*Hordeum vulgare*), yabani buğday(*Triticum boeoticum*), Einkorn buğdayı(*Triticum*

---

⁵ Neojen sonunda meydana gelmiş çöküntü çukurlarını dolduran akarsu tortulları, verimli taban seviyesi ovaları ve bataklık olmayan delta sahaları tarihin ilk devirlerinden beri yerleşme sahaları olarak seçilmiş, yüzyıllar boyunca gelişmiş şehirlere sahne olmuştur (Yalçınlar, 1967:53).

*TARİH ÖNCESİ BİR YERLEŞME OLAN ŞANLIURFA'NIN KURULUŞUNA ETKİ EDEN
COĞRAFİ FAKTÖRLER*

monococcum), emer buğdayı(Triticum dicoccum) ve meşe(Quercus brantij) ye rastlanmıştır (Çelik, 2007:172-173).

Ovadaki taban suyunun seviyesinin düşmesi sonucunda kuzeyden güneye doğru ovada yeni yerleşmeler meydana gelmiştir. Söz konusu eski yerleşmeler günümüzde höyükler şeklinde görünürler.

Ayrıca dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı korunmak, tarımsal faaliyetlerde bulunmak, hayvanları avlamak-parçalamak ve tahıl ürünlerini öğütmek amacıyla çakmaktaşı, sileks, bazalt gibi taşlardan çeşitli kesici delici ve öğütücü aletler yapılmıştır (Çelik, 2007:169-172, Çelik, 2003a, 2003b).

***Fotoğraf 3:** 1993 yılındaki yol genişletme çalışmaları sırasında bulunan Yeni mahalle Neolitik dönem yerleşmesinin yol kenarında kalan bölümü*

Balıkliöl civarında yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen verilere göre; çanak çömleksiz Neolitik çağda, daha çok tarım ve hayvancılığa dayalı bir yaşamın sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Burada elde edilen kültüre alınmış tohumlar ve hayvan kemiği parçaları bu görüşü doğrulamaktadır. Ayrıca elde edilen kömür parçaları üzerinde yapılan radyokarbon analizleri sonucuna göre yerleşmenin günümüzden

en fazla 11270, en az 9400 yıldan bu yana kurulduğunu göstermektedir (Çelik, 2007:174-175).

Neolitik'te Paleolitik'in mağara yaşamı ve onun ürünü olan avcılık ve toplayıcılık ekonomisi, yerini yerleşik düzenin yeni ekonomisi olan tarla kültürleri ve hayvancılığa bırakmıştır. Artan nüfusla birlikte yeni yerleşim alanları ortaya çıkmıştır.

5-DOĞAL VE BEŞERİ KORUNMA İMKÂN LARI

Daha iyi yaşama koşulları temin etmek için yerleşik hayata geçen insanlar dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı yerleşim alanlarını, savunulması kolay olan yerlere kurmak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle doğal korunma imkânına sahip yerlerde kurulan yerleşmeler hayatlarını devam ettirebilmişlerdir. Yeterli korunma imkânlarına sahip olamayan alanlarda kurulan birçok yerleşmeye günümüzde ulaşamamış veya tamamen ortadan kalkmıştır.⁶ Özellikle verimli ekonomik sahalar üzerinde ve önemli ulaşım güzergahlarındaki yerleşmeler tarihin her döneminde üzerlerine dikkatleri çekmişlerdir.. Bunun sonucunda söz konusu sahalar baskı ve istilaya uğramışlardır. Bu saldırılara karşı insanlar yerleşmelerini rastgele yerlere kurmamaya özen göstermişlerdir.

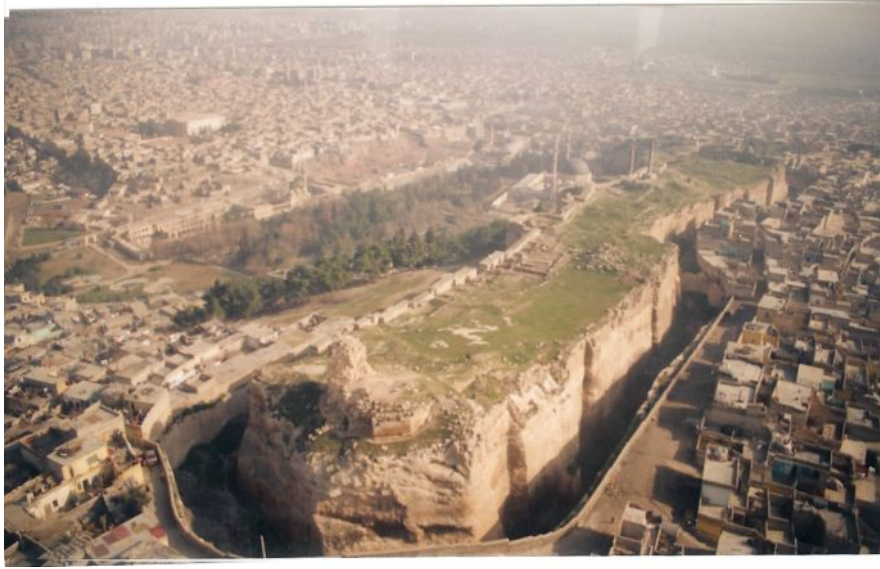
Harran ovası ile Çaykuyu platosunun geçiş kuşağındaki karstik fay kaynakları üzerinde kurulan Şanlıurfa şehri hem doğal hem de beşeri korunma imkânlarını birlikte kullanmıştır. Önceleri Balıklıgöl su kaynaklarının kuzeyindeki tepelik alanda kurulan yerleşme daha sonra daha iyi korunma imkânlarına sahip olan kalenin bulunduğu alana zorunlu olarak taşınmıştır. Tektonik kırılma sonucu yüksekte kalan ve Çaykuyu platosunun devamı olan kale tepesi, kuzeyden korunaklı olmakla birlikte doğu, batı ve güneyden gelecek saldırılara karşı açıktır. Bu yüzden söz konusu yönlerden gelebilecek tehlikelere karşı korunmak amacıyla derin ve geniş hendekler açılmıştır (Foto: 4). İç kalenin kuzeyi ise fay dikliğinden yararlanılarak eğim kırığının üstünden geçirilmiştir.

---

⁶ Yerleşmelerin kurulup gelişmesinde topoğrafik şartların önemi hiçbir zaman göz ardı edilemez. Birecik'le aynı dönemde kurulan ve Birecik in 5-6 km kuzeyinde yer alan Zeugma(Belkis), doğal korunma imkânlarına sahip olmadığından dışarıdan gelen baskılara dayanamayarak orta çağda tarih sahnesinden silinmiştir. Buna karşılık Birecik şehri varlığını günümüze kadar devam ettirebilmiştir (Güzel, 2005:50).

**TARİH ÖNCESİ BİR YERLEŞME OLAN ŞANLIURFA'NIN KURULUŞUNA ETKİ EDEN
COĞRAFİ FAKTÖRLER**

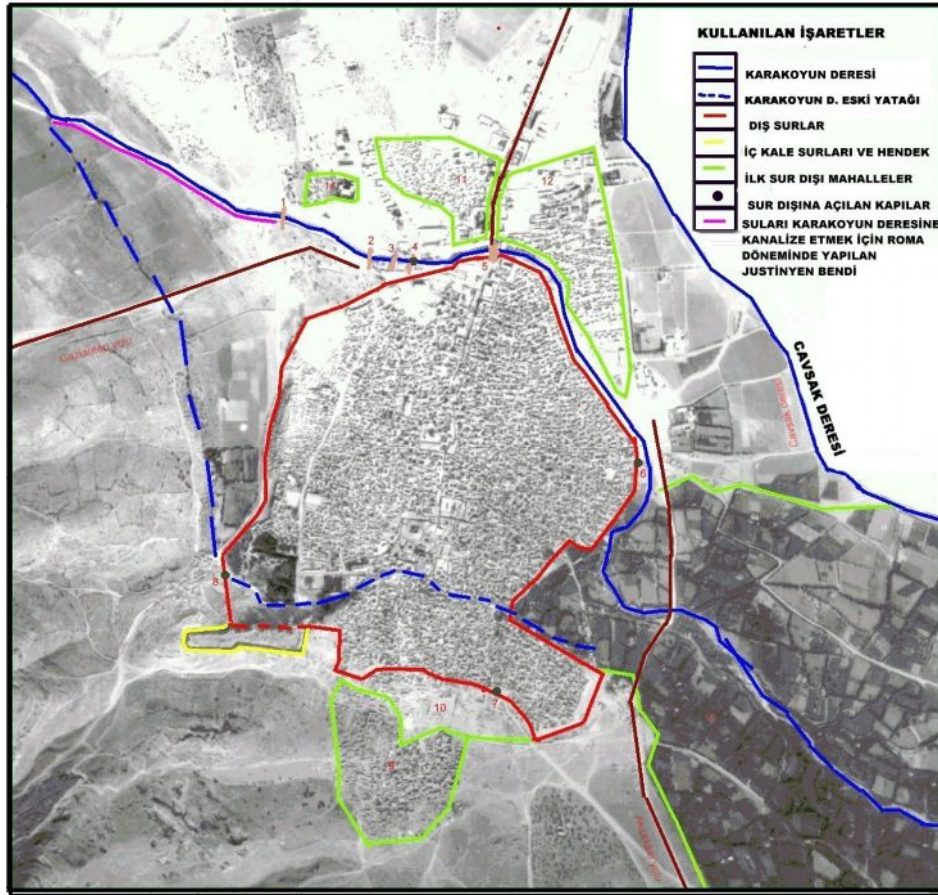
Fotoğraf 4: Doğu, batı ve Güneyden gelebilecek saldırılara karşı hendekle korunan kale

Uygun gelişme imkânlarına bağlı olarak büyüyen şehir, iç kalenin bulunduğu alana sığmayarak etrafa taşmıştır (Hava foto:). Bununla birlikte şehrin genişleyen kısımlarının da korunma zorunluluğu, dış surların⁷ yapılmasını gerekli kılmıştır Bunun sonucunda Karakoyun Deresi yeni yatağının iç kıyısından surlar geçirilmiştir. Karakoyun Deresinin, surları takip etmediği yerlerde ise, surlar kırılmalar sonucu yüksekte kalan alanlardan geçirilmiştir Örneğin kalenin batısındaki hendekten başlayarak Samsat kapsına ulaştırılan surlar Kızılkoyun Mahallesinin üstündeki fay dikliğinden geçirilmiştir.

Şehri saldırılara karşı koruyan ve ana yol güzergâhlarına açılan kapılara sahip dış surlar, sitin topoğrafik durumu dikkate alınarak düzenlenmiştir (Foto-5-6). Eğim kırığı ve Karakoyun deresi vadisi

⁷Kalınlıkları 2-2,5metre arasında değişen sur duvarlarında kullanılan 1metre uzunluğundaki sağlam kalker taşlar, şehrin batısındaki Çaykuyu platosu yamacında yer alan taş ocaklarından çıkarılmıştır. Daha sonra surların toprakla yıkılması, uçakların Birinci dünya savaşından bu yana şehirleri havadan bombalamasıyla, bunlar eski önemlerinin kaybetmiştir. Bunun sonucunda surlar yıktırılarak bunlardan sağlanan taşlarla şehirdeki birçok resmi bina yapılmıştır. Bu binalara Gazi ve Atatürk Liseleri örnek verilebilir.

kenarından geçirilen surlar dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı korunaklı duruma getirilmiştir. Söz konusu surlar eğim kırıklığı ve Karakoyun Deresi gibi doğal etkenlerle korunmanın yanında, beşeri bir korunma şekli olan burçlarla (kuleler) da tahkim edilmiştir. Sur duvarlarını saldırılara karşı korumak amacıyla çokgen veya dairesel şeklindeki bu savunma odaklarının yeri ve sayısında, arazinin genel durumu belirleyici faktör olmuştur (Akarca 1998: 140, hava foto :)

Hava Foto: Şanlıurfa Şehrini tarihsel çekirdeğini kuşatan şehir surları (1955)

**TARİH ÖNCESİ BİR YERLEŞME OLAN ŞANLIURFA'NIN KURULUŞUNA ETKİ EDEN
COĞRAFİ FAKTÖRLER**

Fotoğraf 5.: Kırılma sonucu yüksekte kalan alanda kurulan İçkale kale

Fotoğraf 6: Şehri saldırılara karşı korumak amacıyla Karakoyun deresi kıyısında yapılmış olan Beykapısı civarındaki "Mahmutoğlu Burçları".

6-SONUÇ

Tarih öncesi çağlardan bu yana Şanlıurfa ve çevresinde yaşayan insanların kültürleriyle doğal çevre şartları arasındaki ilişki ve etkileşimleri anlatılmaya çalışılmıştır.

Türkiye’de şehirlerin kuruluş ve gelişmesinde iklim, toprak, su ve jeolojik strüktür gibi şartların büyük tesirleri olduğu gibi tarihi ve sosyal şartlarında bu bakımdan geniş ölçüde etkili olmaktadır (Yalçınlar 1967:53).

İklim, su, ekonomik faaliyet alanları Şanlıurfa şehrinin fonksiyonlarında dikkat çekecek derecede bir süreklilik meydana getirmiştir. Neolitikten itibaren Şanlıurfa’nın bulunduğu sahanın yerleşim yeri olarak seçilmesi, yerleşme coğrafyası bakımından önem arz etmektedir. Bu çalışmada Prehistorik dönemde yerleşmeleri etkileyen coğrafi faktörlerin etkisi belirgin olarak ortaya çıktığı gibi, bu dönemdeki doğal çevre şartlarının insan yaşamını ne şekilde yönlendirildiği de anlaşılmaktadır. Uygun yerleşme alanına bağlı olarak zamanla yerleşmenin gelişip büyüdüğü ve günümüze dek yaşamını sürdürmesi yeni kurulacak yerleşmelerde yer seçiminin önemini ayrıca ifade etmektedir.

Şanlıurfa şehrinin sit ve sitüasyonunda etkili olan temel coğrafi faktörlerden bölgenin Neolitikteki uygun iklim şartları, Harran grabenine bağlı olarak oluşan Balıklıgöl ve yakın çevresindeki karstik kaynaklardan çıkan tatlı sular, şehrin güneyindeki Harran ovasının avlanma ve tarımsal faaliyetlere imkan tanınmasının yanında, Balıklıgöl civarının savunmaya uygun olmasıyla açıklanabilir.

İnsan hayatında ve ekonomik faaliyetlerinde çok önemli değişimlerin ortaya çıktığı bu dönemde, Harran Ovasında insanların tarım ile uğraştıkları, büyük hayvanları avladıkları anlaşılmaktadır. Tarım başlangıçta çok ilkel araçlarla, basit bir sopa veya çapa ile toprağı eşelemek ve tohumları dikmek şeklinde olmuştur. Burada kültüre alınmış bitki tohumları ve artıkları yanında faunanın çeşitliliği, iklimin bu dönemde canlı hayatı için uygun imkanlar sunduğunu göstermektedir.

Şanlıurfa ili sınırları içinde geniş yer kaplayan III. Zaman kalkerleri içinde günlük hayatta kullanılan çeşitli aletlerin yapımına uygun çakmak taşlarının bulunmasının yanında, konutların yapımında

*TARİH ÖNCESİ BİR YERLEŞME OLAN ŞANLIURFA'NIN KURULUŞUNA ETKİ EDEN
COĞRAFİ FAKTÖRLER*

kullanılan kerpiç hammadresinin alivyal ova tabanından temini, şehrin sityasyonu üzerinde rol alan bir başka önemli faktördür.

Şanlıurfa şehri sit ve sityasyon bakımından Neolikte uygun bir alana kurulup gelişerek günümüze kadar varlığını devam ettirebilmiş sayılı yerleşmelerdendir. Günümüzde ise doğu-batı arasında ulaşım bakımından önem arz etmektedir. Fırat nehri suyunun Harran ovasına akıtılması ile sanayi ve tarım bakımından gün gittikçe ön plana çıkmaktadır. Ayrıca buradan elde edilen tarımsal ürünlerin gerek yurt içine pazarlanması ve gerekse Ortadoğu pazarlarına yakın olması nedeniyle büyük önem arz etmektedir. Günümüzde insanlar gezmek, eğlenmek ve yeni yerler görerek bilgilerini artırmak için eskiye oranla daha fazla para ve zaman ayırmaktadırlar. Bu bağlamda Yahudi, Hristiyan ve İslam dinlerine ait birçok tarihi yapının burada bulunması turizm bakımından da dikkatleri üzerine toplamaktadır.

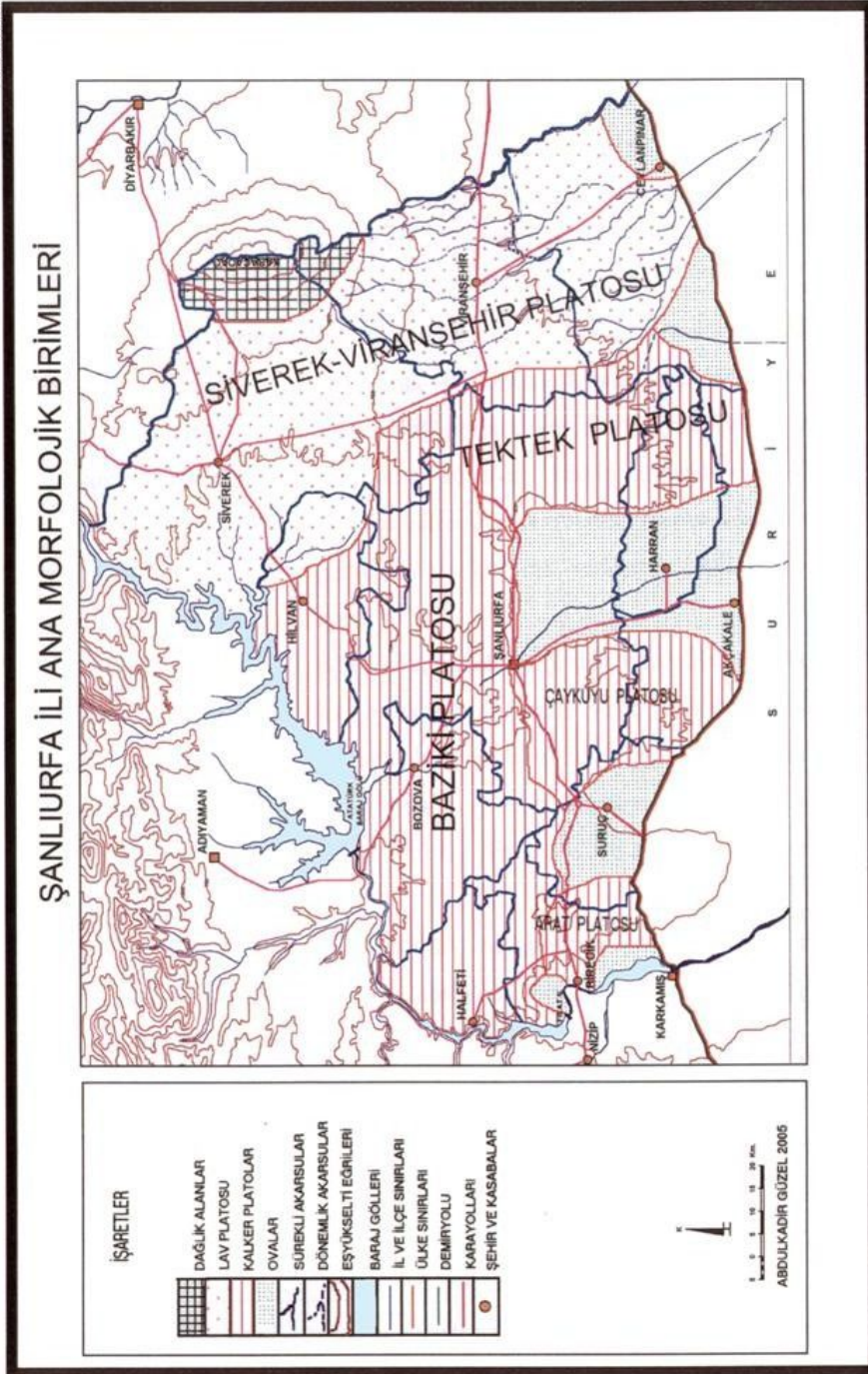
KAYNAKLAR:

- Akarca, A. (1998) Şehir ve Savunma, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ardos, M. (1992) Türkiye'de Kuaterner Jeomorfolojisi, İstanbul Üniv. Edb. Fak. yay.No: 3373. İstanbul.
- Atalay, İ. (1996) "Pleistosen Sonu ve Holosen Başlarında Anadolu'nun Paleocoğrafya Şartlarına Genel Bir Bakış" Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, Coğrafya Araşt. Dergisi, Sayı: 4, s.7-19.
- Atalay, İ. (1989) "Türkiye'de Kıvrık Yerleşmelerinin Arazi Degredasyonu Üzerindeki Etkileri", Atatürk Kültür, Dil ve Tarih kurumu Coğrafya Araştırmaları. s.92-101.
- Atalay, İ. (1991) Türkiye Coğrafyası, Yeniçağ basın yayını, Ankara
- Çelik, B. (2003a) "A nearly Neolithic Settlement in the Center of Şanlıurfa, Turkey" Neo- Lithic (2/3: 4-6.).
- Çelik, B. (2003b) Şanlıurfa Kent Merkezinde Çanak Çömleksiz Bir Neolitik Yerleşim: Yenimahalle, Hacetepe Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Çelik, B. (2007) "Yeni Mahalle- Balıklıgöl" Türkiye'de Neolitik Dönem", Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 165-178

- Erol, O. (1979) “Dördüncü Çağ(Kuaterner), Ankara Üniversitesi DTCF Yay. No: 28 Ankara.
- Erol, O. (1980) “Anadolu’da Kuaterner Pluvial ve İnterpluvial Koşullar ve Özellikle Güney-İç Anadolu’da son Buzul Çağından Bugüne Kadar Olan Çevresel Değişmeler”, Ankara Üniv. DTCF Coğrafya Araştırmaları Derg. Sayı: 9, s.5-16.
- Futuyma, J.D (1988) Evolutionary Bioloji, chapter 26 s.737, Sundorland Hours, F. Vd. (1994) Atlas des Sites du proche Orient (14000-5700) Travaux la Maison de l’Orient Mediterranéen, Vol. I-II, No 24. De Boccard, Paris.
- Güzel. A (2005) Şanlıurfa İli Yerleşmeleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 34-50) Ankara.
- Hauptmann, H. (2002) “Tarihöncesi – İlkçağ dönemi” Uygurliklar Kapısı Urfa (Editör: Filiz ÖZDEN), Yapı Kredi Yayınları- 1732, s.25-45
- İzıbrak, R. (1992) Coğrafya Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları s.194, Ankara.
- Kasapoğlu, K.E (1998)” Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Depremelliği” GAP Bölgesinde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu, s. 376-383, Şanlıurfa.
- Segal J.B. (2003) Kutsanan Şehir Edessa, İstanbul
- Şahin, C (1986) İnsan ve Doğal Çevre, Sosyal Bilgiler A.Ü, AÖF, Eğitim Önlisans Programı s. 156-170
- Şahinalp, M.S (2006) “Şanlıurfa Şehrinin Kuruluşuna Etki Eden Etmeler” Ankara Üniversitesi Türkiye Coğ. Araş. Ve Uygulama Merkez.Cilt:4 Sayı:1 s.105-127
- Kürkçüoğlu, A.C. (2002) “Tarihi Gelişim Sürecinde Balıklıgöl ve Çevresinin Mimari Dokusu”, Şanlıurfa Uygurlikın Doğduğu Şehir, Ankara.

*TARİH ÖNCESİ BİR YERLEŞME OLAN ŞANLIURFA'NIN KURULUŞUNA ETKİ EDEN
COĞRAFİ FAKTÖRLER*

- Kürkçüoğlu, A.C. (2000) İnançlar Diyarı Şanlıurfa, Şanlıurfa Valiliği Kültür Yayınları, (11) , Şanlıurfa.
- Özçağlar, A. (1997) Türkiye de Belediye Örgütlü yerleşmeler, Ekol Yay, s.1, Ankara
- Özgür, E.M. (2000) Türkiye Coğrafyası, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara.
- Tunçdilek, N. (1985) Türkiye’de Röliyef Şekilleri ve Arazi Kullanımı, İstanbul Üniv. Yay. No: 3279, İstanbul.
- Tunçdilek, N. (1986) Türkiye’de Yerleşmenin Evrimi, Üniv. Yay. No: 3367, Deniz Bilimleri ve Coğ. Enst. Yay. No. 4 İstanbul.
- Tunçdilek N 1985 Türkiye’de Röliyef Şekilleri ve Araziden Yararlanma, İstanbul.
- Tunçdilek, N. (1988) Dünya Nüfus Dinamiği, İstanbul Üniv. Yay. No: 3501, Deniz Bilimleri ve Coğ. Enst. Yay.8, İstanbul.
- Yalçınkaya, I (1986) “ Güneydoğu Anadolu’ da Yapılan Paleolitik Çağ Araştırmaları Üzerine bir Değerlendirme”, X. Türk Tarih kongresi, Cilt I, s. 35- 42
- Yalçınlar, İ. (1967) “ Türkiye’deki Bazı şehirlerin kuruluş ve Gelişmelerinde Jeomorfolojik Temeller” İst. Üniv. Coğ. Esnt. Dergisi, Cilt 8, Sayı:17, s.53-66.

TARİH ÖNCESİ BİR YERLEŞME OLAN ŞANLIURFA'NIN KURULUŞUNA ETKİ EDEN COĞRAFİ FAKTÖRLER

HARİTA: 2

